

Inhoud

Inleiding: filosofie in de film 7

1. **Staatsinrichting voor ‘young adults’ 12**
Politieke filosofie in *The Hunger Games*
  2. **Mens in beeld 21**
Wijsgerige antropologie in de animatiefilms van Pixar
  3. **Batman en de meesters van het wantrouwen 30**
Ethiek in de films van Christopher Nolan
  4. **Kijken in een wazige spiegel 38**
Kennisleer in de films van Christopher Nolan
  5. **De wonderen zijn de wereld nog niet uit 48**
Godsdienstfilosofie in de films van M. Night Shyamalan
  6. **Ik zie, ik zie niet, wat zie jij (niet)? 57**
Techniekfilosofie in de films van Andrew Niccol
  7. **De metafysische detective 66**
De aard der dingen in de verfilmde verhalen van Philip K. Dick
  8. **Een calvinist in de cinema 75**
Esthetica in de films van Paul Schrader
  9. **Alle verschijnselen hebben een oorzaak 83**
Wetenschapsfilosofie verfilmd door Hiroshini Nishitani
- ## **Uitleiding: filosofie van de film 92**
- Wat heeft ze ons gebracht?

Inleiding: filosofie in de film

Er verschijnen talloze boeken van filosofen over films en televisieseries; ze zijn volop onderwerp van studie. Films en filmkijken zijn niet hetzelfde als filosofie en filosoferen. Dat is duidelijk. Toch worden zowel films en filosofie als filmkijken en filosoferen regelmatig met elkaar in verband gebracht. Zo ook in dit boek. Kennelijk hebben die twee iets met elkaar te maken. Maar wat? Om aan te geven wat de lezer in dit boek kan verwachten, eerst een korte uitleg over het verband tussen beide.

Er zijn twee mogelijkheden. Ten eerste kunnen films iets weergeven over de filosofie. Het gaat dan om filosofie *in* de film. In *The Matrix* staat de hoofdpersoon bijvoorbeeld veelzeggend met een boek in handen van de Franse filosoof Jean Baudrillard. Ten tweede kan filosofie iets weergeven over films. Het gaat dan om filosofie *van* de film. Bijvoorbeeld, hoe onderscheidt het medium speelfilm zich van toneel, fotografie of literatuur? In dit boek gaat het om het eerste: in films kom je onderwerpen en thema's tegen waarover je filosofisch kunt nadenken. We gaan hier dus niet van de filosofie naar de film, maar van de film naar de filosofie. Maar hoe?

Hoe gaat dit boek van film naar filosofie?

Hierbij zijn er ook weer twee mogelijkheden. Films kunnen materiaal aanreiken om de filosofische diepte in te gaan. Zo bestaan er in het onderwijs modules Film & filosofie en zijn er allerlei boeken, zoals *Denkbeelden*¹ of *Scherp gezien*², waarin filosofen aan de hand van films aan het werk gaan met filosofische onderwerpen. Maar films kunnen ook materiaal aanreiken als inleiding tot de filosofie en zo een opstapje zijn tot filosofiebeoefening. Daarvoor bestaan ook modules en zelfs hele boekenseries, zoals *The Philosophy of Popular Culture*³ en *Popular Culture and Philosophy*⁴ (niet in het Nederlands vertaald). In dit boek gaat het om de laatste mogelijkheid: films die stof geven tot filosoferen. We

1 Peter d'Hoine, Bart Engelen (red.), *Denkbeelden. Van film naar filosofie* (2009).

2 Maarten Verkerk, Bart Cusveller, Maarten Vermeulen (red.), *Scherp gezien. Film en christelijke filosofie* (2011).

3 Mark T. Conard (red.), University Press of Kentucky.

4 Een serie van Open Court Publishers, Chicago.

willen duidelijk maken dat de filosofie als het ware op straat ligt of, misschien beter: op het scherm van de bioscoop.

Filosofen zijn goed in begripsanalyse, argumentatieanalyse en structuuranalyse, ze kunnen iets zeggen over vragen waar men in de dagelijkse praktijk of binnen de wetenschap vaak niet aan toe komt. Een arts bijvoorbeeld zal zich slechts bij uitzondering afvragen wat zijn vak ten diepste inhoudt, wat er goed aan is, of wat de grenzen ervan zijn – hoe goed hij zijn vak ook uitoefent. Voor filosofen zijn deze vragen dagelijks werk. Aan de hand van die analyses kunnen zij helpen praktijken en wetenschappen te bekritisieren en te normeren. Zo ook ontwikkelingen in de populaire beeldcultuur waarvan films een exponent zijn.

Nu houdt filosofie zich bezig met vele dingen. Een grofmazige indeling wordt wel gemaakt tussen praktische, theoretische en historische filosofie. In dit boek zullen we een indeling maken op basis van de ethiek (wat is goed?), kennisleer (wat kunnen wij weten?), metafysica (wat iets is), politieke filosofie (wat is macht?), esthetica (wat is kunst?), wetenschapsleer (de aard en grenzen van wetenschap), techniekfilosofie (het karakter en de gevolgen van techniek), wijsgerige antropologie (wie of wat is de mens?) en godsdienstwijsbegeerte (wie of wat is God?). Deze indeling is niet de enige die te maken valt, maar voor ons doel wel de meest bruikbare.

Wat is de bedoeling van dit boek?

Film levert mooi materiaal op om het over filosofie te hebben, en dit boek wil hier de lezer bij helpen. Of het nu gaat om het eindexamenvak Filosofie op het middelbaar onderwijs, een thema van een studentenvereniging, catechisatie of studiekekring in een kerk, of simpelweg een vriendengroep, vaak worden samen films gekeken en nabesproken met het oog op filosofische thema's. Hierbij wordt even zo vaak een handreiking over het verband tussen film en filosofie gemist. Dit boek heeft met andere woorden vooral een educatieve doelstelling.

De eerste hoofdstukken van dit boek ontstonden als enkele artikelen in het licht-filosofische magazine van de Stichting voor Christelijke Filosofie, *Sophie*. Film liefhebbers en filosofiedocenten vroegen om meer materiaal voor lessen en groepsbesprekingen, waarna deze artikelen eerst uitgroeiden tot een serie en daarna tot dit boek. De auteurs, die zelf film liefhebber en filosofiedocent zijn, deden zoiets al eens eerder met een specifiek terrein van de filosofie (filosofie van de technologische cultuur) aan de hand van een specifiek filmgenre

(sciencefiction) in *De matrix code* (2007). In dit boek, *Cinemasofie*, wordt steeds een onderdeel van de filosofie aangesneden aan de hand van het oeuvre van een filmmaker (op een enkele uitzondering na). Zo kunnen we niet alle disciplines aan de hand van alle oeuvres illustreren, maar wel dieper ingaan op een enkel oeuvre, een enkele discipline, en de relatie daartussen.

De oeuvres zijn van Christopher Nolan, *The Hunger Games*, Pixar, M. Night Shyamalan, Philip K. Dick, Paul Schrader, Hiroshi Nishitani, en Andrew Niccol. Zoals we zeiden, zijn er enkele uitzonderingen: *The Hunger Games* zijn niet van een regisseur, Pixar is een animatiestudio, Philip K. Dick is een veel verfilmde auteur, en Hiroshi Nishitani is naast filmmaker ook regisseur van een televisieserie. Dit laatste is nog niet zo'n gek uitstapje, gegeven de populariteit van kwaliteitsseries op televisie en verhalende computergames. Gegeven de enorme hoeveelheid films en televisieseries die beschikbaar zijn, had dit natuurlijk ook allemaal anders gekund, maar deze oeuvres dienden zich om verschillende redenen aan de auteurs aan en vormen zo in ieder geval een brede mix van genres.

Hoe kan dit boek worden gebruikt?

We willen niet overdrijven. Filmkijken leidt niet per definitie tot een filosofische reflectie op speelfilms. Films zijn een combinatie van kunst, cultuur en commercie. Een filmmaker is eropuit om ambachtelijk zo knap en onderhoudend mogelijk werk af te leveren, dat wil zeggen dat hij met filmtechnische middelen iets moois maakt. Maar net zomin als het ambachtelijke los staat van het mooie, staat het mooie op zichzelf. Een filmmaker wil iets weergeven van en toevoegen aan de wereld waarin hij leeft. Techniek en schoonheid, of ze nu deel uitmaken van beeld, geluid of verhaal, zullen dus ook iets van de mens en de wereld weerspiegelen, doorgeven en vormgeven. Met name de bewust verfilmde 'mens-in-de-wereld' geeft aanleiding tot filosoferen. Maar zeker niet alleen hij. Zoals we in dit boek zullen zien, geven ook de grote succesfilms voor het brede bioscooppubliek volop aanleiding tot filosoferen, ook al zijn de filmmakers daar niet op uit geweest.

En dat geldt voor zoveel dingen. De filosofie ligt zoals gezegd op straat. Zo bezien kun je ook over wetenschap of politiek filosoferen, over abstracte verschijnselen of concrete. Het is een intrigerende eigenschap van de mens verwonderd of verbijsterd te kunnen zijn over de werkelijkheid en te kunnen vragen naar de aard, de structuur en de betekenis ervan. Filosoferen over films begint vaak omdat films zoveel

in zich hebben. De Duitse componist Richard Wagner sprak eens over zijn opera's als *Gesamtkunstwerke*. Ze bevatten niet alleen elementen uit de muziek, maar ook uit het toneel en de literatuur. Voor films geldt dat des te meer. Want films bevatten ook nog elementen uit de fotografie en, uniek voor films, de montage. Het zijn totaalkunstwerken. Ze weerspiegelen de cultuur waarin we leven. En het zijn commerciële producten. Er valt dus veel over dit alledaagse verschijnsel te filosoferen. Ze zijn er meestal niet speciaal voor bedoeld. Je kunt ongecompliceerd en naïef naar films kijken. Maar voor een toeleiding tot de filosofie zijn veel films heel geschikt.

Hoe is het boek opgezet?

Om gebruik in educatief verband te vergemakkelijken, heeft elk hoofdstuk dezelfde opzet. De kern van elk hoofdstuk bestaat uit een betoog waarin het verband (of de verbanden) wordt gelegd tussen een filmoeuvre en een filosofisch discipline. In aparte kaders wordt extra toelichting gegeven over het oeuvre van de filmmakers, en over de filosofische disciplines. Daarnaast wordt aanvullend materiaal genoemd voor verdere verdieping. De betekenis van deze kaders is bescheiden. 'Verder kijken' betekent nu eens 'dieper kijken' en dan weer 'iets anders kijken'. Op die manier vormen ze een springplank voor het maken van spreekbeurten over films en over filosofen, het bespreken van thema's in studiekringen en themabijeenkomsten, het maken van werkstukken en opdrachten over films en over filosofen, maar ook voor het samen bekijken en bespreken van films.

De auteurs

De auteurs van dit boek hebben eerder geschreven over film, over filosofie en over film & filosofie. Bart Cusveller is docent aan hogeschool Viaa te Zwolle en Marc de Vries is bijzonder hoogleraar Christelijke Filosofie aan de Technische Universiteit Delft. Bij het schrijven van het boekje kregen we aanwijzingen van de redactie van de reeks Verantwoording, een serie christelijk-filosofische uitgaven. (We maken meer gebruik van wat christen-filosofen geschreven hebben dan van niet-christelijke bronnen.) Met name voor het commentaar van redactieleden Jan van der Stoep, Jeroen de Ridder en Henk de Vries zijn we dankbaar. Wat de titel van het boek betreft, die hebben we te danken aan redactielid Rob Nijhoff.